

רק מספר קטן של מומרים-אנוסים, אלא רצו לעקור את הכל ולהשכיח לגמרי תורה מישראל. לתכלית זאת החליטו ל"השכיל" את בני-ישראל ולפתוח בכל ערי "תחום-המושב" אסכולות ישראליות להוראת השפה הרוסית. הם קיוו לקרב את יהודי רוסיה לדת-גלגלתא על-ידי השכלה רוסית כללית, וכדי להשפיע על היהודים, כי ימסרו את ילדיהם לאסכולות אלו, בחרה הממשלה ביהודי-גרמני צעיר, דוקטור מ. ליליינטל, שיסע מעיר לעיר בתחום-המושב ויבאר ליהודים את "כוונתה הרצויה של הממשלה" — לקרב את לבם של ישראל להשכלה...

ראשונה בא ליליינטל לוויילנה, שכן היתה "עיר ואם בישראל" — ירושלים דליטא. הוא שלח והזמין אליו את טובי העיר ונכבדיה והתחיל להרצות לפנייהם ארוכות על המאור שבהשכלה ועל החסד הגדול, שהממשלה רוצה לעשות עם בני ישראל, על-ידי ייסוד בתי-ספר מתוקנים ששפת ההוראה בהם תהיה שפת המדינה — רוסית. הנאספים שמעו את דברי הרצאתו בתשומת-לב, אבל לא רצו להתווכח אתו, שכן היתה אימת הרשות עליהם. ברם, אחד מזקני העדה ונכבדיה, רבי חיים-נחמן פרנס, לא יכול להתאפק ואמר:

— תמה אני על ממשלתנו הנכבדה שהיא רוצה להרביץ השכלה בישראל, עוד קודם שהרביצה השכלה בתוך הגויים. בני-ישראל, רובם-ככולם יודעים קרוא-וכתוב; ואילו רובם של הנוצרים אזרחי רוסיה, אינם יודעים אף צורת אות אחת, והם זכאים וזקוקים להשכלה יותר מן היהודים.

ההערה הזאת הביאה את ליליינטל במבוכה, אבל בכל זאת הוסיף להמשיך את דבריו בשבח ההשכלה ובחובתו של כל אדם-מישראל לדעת שפות זרות ונוכריות. הוא הביא סמוכים לדבריו מן התנ"ך והתלמוד, שאבותינו מעולם למדו לדעת לשונות העמים. בתור אסמכתא לדבריו הביא ממה שמסופר במגילת אסתר (ב, כא-כב) על-אודות בגתן ותרש שבקשו לשלוח יד במלך אחשורוש ומרדכי גילה את סודם, אבל כיצר נודע הדבר למרדכי? על זה מספרים לנו חכמינו בתלמוד (מגילה יג, ב): "בגתן ותרש שני טרסיים היו, והיו מספרים בלשון טרסי, והם לא היו יודעים כי מרדכי מיושבי לשכת-הגזית היה והיה יודע שבעים לשון". מכאן ראינו ברורה — קרא ד"ר ליליינטל — כי לטובת עמו נחוץ ליהודי לדעת ולהבין שפות זרות. אילו לא ידע מרדכי את השפה הטרסית, לא היה מציל את אחשורוש, אסתר היתה נשארת אלמנה, המן היה עולה לגדולה והיה מוציא לפועל את גזירתו להשמיד, להרוג ולאבד את כל היהודים. אבל מכיוון שידע את השפה הטרסית, הציל את אחשורוש ממוות-בטוח והלה זכר לו את חסדו, מתוך מה שהקריאו לפניו את ספר הזכרונות וצמחה על-ידי-זה תשועה לישראל...

הד"ר ליליינטל הסתכל בפני הנאספים מתוך מבט של נצחון, והנה קפץ אחד מזקני העדה שבוויילנה, רבי אברהם עפרון, ואמר לו:

שרי המאה / חלק ד פרק ג

— שגית, אדוני הדוקטור. אדרבא, ממקום שהבאת ראייה לדעתך, יש להוכיח להיפך. אילו ידעו בגתן ותרש כי היהודים מכירים בשפות זרות, כי אז היו גוהרים מלדבר במעמדו של מרדכי על-אודות עצתם לשלוח יד במלך; אבל הם ידעו, כי שלומי-אמוני-ישראל אינם לומדים שפות זרות, ולכן לא היו זהירים ודיברו על מזימתם הרעה לפני מרדכי ולא חשו לו כלל, משום שהיו בטוחים כי יהודי חרד כמו מרדכי איננו מבין לשון נוכריה, ומזה צמחה הגאולה לישראל בימים ההם...